

Λίντα Παπαγαλάνη - Καλαφάτη

Ανθρωπολόγος - Πανεπιστήμιο Αθηνών

Ο ΝΙΚΟΣ ΣΒΟΡΩΝΟΣ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ

Όσοι μεγαλώσαμε στη Λευκάδα μιλάμε με απαγορευτική σχεδόν οικειότητα για το Νίκο Σβορώνο. Στη μυθολογία που συνόδευε την προσωπικότητά του ζήσαμε τις πρώτες αναζητήσεις μας και αυτή επέβαλε απόσταση, διστακτικότητα και αιδημοσύνη, εμπόδια αξεπέραστα στον εύκολο λόγο. Οι μνήμες που παραθέτω, προσωπικές, καθημερινές θα μπορούσαν, και ίσως όφειλαν, να μείνουν στο χώρο της αυστηρής ιδιωτικότητας, αν η ιδιαιτερότητα της ζωής του δεν συγχωρούσε και σχεδόν υπέβαλε την υπέρβασή της. Ο Νίκος Σβορώνος, άνθρωπος άξιος και μεγάλος δάσκαλος, έζησε σε «μία βιωματική συμμετοχή την ιστορία σε περιόδους κατ'εξοχήν πατριωτικούς» και με σιωπή, πίστη και στέρηση οδηγήθηκε σε μία ολοκλήρωση, ενοποιώντας, όχι εύκολα, τα διαφορετικά, και αντιφατικά κάποτε, επίπεδά της. Η σκέψη ότι σήμερα, σε μια εποχή τόσο «λίγη» και μικρόψυχη μια τέτοια κατάκτηση θα μπορούσε νάναι μήνυμα αισιοδοξίας και δρόμος ζωής, ήταν η πρώτη παρόρμηση για το κείμενο που ακολουθεί. Ύστερα προστέθηκε ένας δεύτερος λόγος το ίδιο ουσιαστικός που αφορά την ίδια του τη ζωή, τον τρόπο και τα όρια προσέγγισης.

Ο Νίκος Σβορώνος άνθρωπος αυστηρός, ευθύς, εσωτερικά συνεχής και συνεκτικός διεκδίκησε και κατέκτησε επώδυνα τη δυνατότητα να είναι ελεύθερος και προσωπικός στις διεργασίες του σε όσους επιστημονικούς και κοινωνικοπολιτικούς χώρους κινήθηκε. Η περισσή δεξιοτεχνία με την οποία έφτιαχνε θαυμαστά πουλιά με χρωματιστά χαρτιά, ενείχε και όλη του την αγάπη για το ελεύθερο κι απόμακρο πέταγμα των πουλιών. Δίκαιο είναι να μην τοποθετείται η προσωπικότητά του σε στεγανά πλαίσια, να μην ερμηνεύεται μονοσήμαντα, να μην ταυτίζεται με στερεότυπες συμπεριφορές, που ανακαλούν σε νομοτελειακούς συσχετισμούς και συνειρμούς, άστοχα απόλυτους για τον ίδιο.

Τα τελευταία είκοσι χρόνια μέσα από μία διττή σχέση, διδακτική και φιλική, περιστασιακή και καθημερινή, μοιράστηκα και με το Νίκο Σβορώνο έναν κοινής αγάπης τόπο, τη Νότια Λευκάδα, σε μια προσπάθεια να ψηλαφίσουμε την κοινωνική πραγματικότητα στο παρόν και στο χθές, όσο

πιο μακριά στο χρόνο επέτρεπαν τα δεδομένα, μέσα από μία προσέγγιση ανθρωπολογική. Να βρούμε ένα δείκτη στη διάσταση του παρόντος όπου οι σημασίες αποδελτιώνονται και οι δύο όψεις της ανθρώπινης μοίρας το ιστορικό και το δομικό, συμπίπτουν ως αντιπαραθέσεις της ανθρώπινης πραγματικότητας. Ο τρόπος που με βοήθησε να προσεγγίσω και να ερμηνεύσω τα δεδομένα έχει γενικότερη σημασία και υπογραμμίζει πόσο προηγμένη μεθοδολογικά και ολική ήταν η σκέψη του, ακόμη και σε μία θεώρηση τόσο σύγχρονη και τόσο σύνθετη όσο αυτή της ανθρωπολογικής ανάλυσης.

Ξεκινώντας πάντοτε από την πραγματικότητα αποκάλυπτε αργά τη «γλώσσα» των δεδομένων. Πιστεύοντας, ότι «οι πηγές δεν λένε τίποτα απαντούν μόνον αν θέτεις ερωτήματα», οδηγούσε τα ερωτήματα και τις απαντήσεις σε αποκαλυπτικούς αλληλοσυσχετισμούς, δίχως ποτέ να παραβλέπει το ζητούμενο όλο ή τον ανθρώπινο παράγοντα. «Μια πραγματολογική έρευνα μπορεί να επιβεβαιώσει μία μεθοδολογία, να τη μεταβάλλει, να δείξει ότι η πραγματικότητα υπακούει σε άλλο σχήμα» έλεγε. Χωρίς να ξεφεύγει από τα στοιχεία δε μεγέθυνε τη σημασία τους, δε δεσμευόταν από το βάρος της ποσότητας. Τα χρησιμοποιούσε για να εδραιώσει την ποιοτική ανάλυση μην επιτρέποντας και στην πλέον ενδελεχή στατιστική επεξεργασία να αναιρέσει την ποίηση και την τραγικότητα της ανθρώπινης μοίρας. Δογματικός, σχεδόν απόλυτος, με εντελώς προσωπικό δικαίωμα επιλογής, ελεύθερος από προκαθορισμένες φόρμες θεωρούσε τις έμμεσες απαντήσεις πιο αποκαλυπτικές και ομιλούσες από τις άμεσες και αναδύκνιε τη διαίσθηση σε ουσιαστικό παράγοντα σύλληψης του προβλήματος. Ξεκινώντας από ορισμένα δεδομένα πιάνεις το συσχετισμό και βάζεις το πρόβλημα. Τότε θα δεις το σπινθήρα να ξεπηδά μέσα από τα γεγονότα σαν καλλιτεχνικό δημιουργήμα!!! Είναι τα ίδια του τα λόγια — Στο τεράστιο ψηφιδωτό της κοινωνικής πραγματικότητας ήξερε να ιεραρχεί την αξία κάθε ψηφίδας, το σχήμα και το χρώμα της, και σαν τέλειος γνώστης της χρήσης της να την τοποθετεί στη σωστή της θέση.

Έτσι άγγιζε τη σύγκλιση των δεδομένων, την ερμηνεία και την ένταξη, τη συνοχή, την ολότητα. Έλεγε: «Δεν μ' ενδιαφέρει η ιστορία των λέξεων, αλλά η ιστορία των θεσμών. Τα στοιχεία που συνδέουν όχι τα σχήματα» Δεν υπαγόρευε σαν πλαίσιο ερμηνείας, ούτε την αναγκαιότητα του Marx, ούτε την πνευματικότητα του Durkheim, επαναλαμβάνοντας συνεχώς `«χρέος μας είναι να καταλάβουμε τη συγκεκριμένη πραγματικότητα όσο πιο πιστά γίνεται και να την αποτυπώσουμε με τη μέγιστη ακρίβεια επιτρέποντάς της τον «απλό, κοινό λόγο». Ορίζοντας την ανθρωπολογία ως μία επιστήμη με αντικείμενο μελέτης τη ζωή των σημείων στην κοινωνική πραγματικότητα, οδηγούμαστε στη σύνδεση της ανθρωπολογίας με άλλες επιστήμες παρά το διαφορετικό τους περιεχόμενο, και στη μη διάκριση τεχνι-

κού και πνευματικού πολιτισμού. «Στην Κοινωνική Ανθρωπολογία κάθε ανάλυση σε βάθος τη φέρνει σε επαφή με άλλες επιστήμες. Την Ιστορία, τη Βιολογία και την ψυχολογία, αφού τα κοινωνικά φαινόμενα, κατ' αρχήν κοινωνικά, είναι ταυτόχρονα και φυσιολογικά και ψυχολογικά». Αυτό αναφέρει ο Claude Levi-Strauss στην κλασική του διάλεξη της 5 Ιανουαρίου 1960 στο College de France.

Κάτι ανάλογο διαβάζουμε στο Νίκο Σβορώνο. «Στην προσπάθεια να απαριθμήσουμε και να περιγράψουμε κάθε πεδίο χωριστά είτε της υλικής είτε της πνευματικής ζωής, χρησιμοποιώντας για την κάθε περίπτωση μία άλλη μεθοδολογία, φθάνουμε στη σύνθεση».

Με τα χρόνια από διαίσθηση στην αρχή, από γνώση αργότερα, κατάλαβα ότι η δυνατότητα του Ν. Σβορώνου να συλλαμβάνει θεωρητικά τη σφαιρικότητα των όποιων προβλημάτων, και να αναγάγει τα επί μέρους στοιχεία, όχι ίσως στο πρωταρχικό, μα οπωσδήποτε στα κύρια αίτια, ήταν μια βαθύτερη εσωτερική του πορεία. Όλα μέσα του συνέκλιναν στη μονάδα και στη συνοχή. Από την άποψη αυτή, αν είναι ορθό ότι κατέχει την αλήθεια, όποιος μπορεί να τη βιώνει ολόκληρη, όχι επιλεκτικά η αποσπασματικά, τότε ο Ν. Σβορώνος αναζητώντας αυτό το «εν» εφάρμοσε από τη δική του σκοπιά αυτήν ακριβώς την αλήθεια. Με συνέπεια απόλυτη έζησε τόσο τη χαμηλότονη δωρική του ιδιοτικότητα, όσο και το δημόσιο ήθος του.

Η προσωπικότητά του, αυτή τουλάχιστον που ο ίδιος επέτρεψε να γνωρίσουμε, και επομένως η μόνη για την οποία μπορούμε να μιλάμε, κτίζεται δίχως κενά, με τα πρωτογενή προσωπικά του υλικά, τις δικές του αξίες, τις βαθιές ρίζες του, κάποιες από τις οποίες θα μας μείνουν για πάντα άγνωστες. Άνθρωπος «παλαιός», αν και άκρως συναισθηματικό άτομο, μιλούσε πολύ λίγο για ό,τι αγαπούσε. Τη σιωπή και τη σεμνότητα των αισθημάτων γνώριζαν πολύ καλά όσοι τον πλησίασαν. Δεν είχε τίποτε φλύαρο και περιττό στις εκφράσεις του και με προσπάθεια μάντευε κάποιος τις προσωπικές του κρίσεις πάντοτε καλυμμένες στην ευγένεια και την ηπιότητα, που δεν τον εγκατέλειπαν ποτέ.

Οι ιδιωτικές και οι δημόσιες επιλογές του ήταν λεπτότατες. Η δημόσια παρουσία του φέρνει ολόκληρη τη σφραγίδα της ιπποσύνης στην επτανησιακή παράδοση του «παρέχειν». «Εκείνο που μπορώ να πω είναι ότι ανήκω σε μια γενιά που τη χαρακτηρίζει η υπευθυνότητα» έλεγε. Η υπηρέτηση του χρέους μέχρι την άκρατή της συνέπεια, ανυστερόβουλα δίχως υπολογισμούς. Έβαλε στόχους μεγάλους και τους υπηρέτησε ασκητικά. Επιτρέποντας μια ουσιαστική ανισότητα ανάμεσα σ' αυτά που έδινε και σ' αυτά που ζητούσε, κατέκτησε την ελευθερία του και τη δυνατότητα των επιλογών του. Είναι η στάση του ένα μήνυμα; Η απάντηση είναι δύσκολη.

Για τον ίδιο ήταν μια επιλογή συνειδητή που εν πολλοίς τον προφύλα-

ξε και του επέτρεψε να ζήσει το δικό του μύθο, απαλλαγμένος από διεκδικήσεις ανταλλαγμάτων, εργαζόμενος το πολλαπλάσιο των απολαβών του για χρόνια πολλά. Έτσι κατόρθωσε να επιβάλλει τις δικές του προτεραιότητες στα «κοινώς παραδεγμένα» και να πάρει απέναντι στις συνθήκες μια θέση αληθινά «προοδευτική», επαναστατική θα λέγαμε. Έκανε τη γνώση χώρο καθήκοντος και τρόπο ζωής και της έδωσε ουσιαστικό περιεχόμενο και προορισμό, αντιπαραθέτοντας τη στάση του αυτή στην επικρατούσα, και την εποχή εκείνη, άποψη που ταυτίζει τη γνώση με τη δύναμη και υποκαθιστά το περιεχόμενό της, την πνευματική και ηθική εκλέπτυνση, με κατακτητικές, καθοδηγητικές ή επιθετικές λειτουργίες. Υπηρέτησε τη γνώση καθημερινά, πάντοτε σαν μαθητής, με αδιάλειπτη επιμονή. Ότι μάθαινε τον αφορούσε και το αφομοίωνε. Με αυτά στερέωνε τα ιδανικά του και προωθούσε την επιστημονική του αναζήτηση, μετουσιώνοντάς τα σε στοιχείο του χαρακτήρα του. Έμεινε ηρωικά και πεισματικά ο εαυτός του με βαθιά αγωνία, αλλά χωρίς αμφιβολία και φόβο.

Ζώντας την ιστορική συνέχεια, δεν τρόμαζε από το απρόσωπο και τραγικό του μεγάλου ιστορικού ανώνυμου χρόνου. Δεν περιόρισε τις επιλογές του. Με ταπεινότητα, με την υπομονή του καλού τεχνίτη και το θάρρος του κοινωνικού αγωνιστή, ταύτισε το «κοινωνικό του χρέος» με τη δουλειά του ανεξάρτητα από το αποτέλεσμα υπερνικώντας ακόμα και τον ανθρωπινό εγωισμό μιας χρονικά προβλέψιμης νίκης. «Η λύση στην ιστορία μοιάζει με την κάθαρση μιας Τραγωδίας. Γίνεται μέσα μας και η επίδρασή της δεν είναι άμεση αλλά μακρινή» σημείωσε κάπου. Έτσι είναι απόλυτα αληθινό αυτό που έλεγε: «Χαίρομαι περισσότερο από τις εργασίες των μαθητών μου παρά για ότι έχω δημιουργήσει». Τον ενδιέφερε τόσο η ιστορία του κόσμου όπως απλώνονταν ατελείωτα και δίχως κενά, που λησμονούσε τη μικρή δική του ζωή.

Στη σφαίρα της ιδιωτικότητας κράτησε τη λιτότητα και εκλέπτυνε μέχρις ακρότητας την έννοια της ανάγκης. Παραβλέποντας τις αντιξοότητες, έζησε πέρα από κάθε συρμό. Είχε το θάρρος να υπάρχει, όχι προσαρμοζόμενος στις επιταγές του περιβάλλοντος και στις εκάστοτε συνθήκες, αλλά επιβάλλοντας τις δικές του ιδιαιτερότητες. Να μια αληθινά αντιστασιακή θέση. Έχοντας βαθύτατη αισθητική καλλιέργεια, δεν είχε ίχνος αισθητισμού κι έμεινε ακέραια στον κόσμο του. Συνεπής, διατήρησε τον εαυτό του σταθερό σε όλους τους κλυδωνισμούς της ζωής του και στους τόσο διαφορετικούς χώρους που βρέθηκε. Έμεινε πιστός σε ότι αγαπούσε και επέλεξε, χωρίς αυτό να είναι εύκολο και το τίμημα να είναι μικρό. «Αντίσταση είναι να μένεις αυτό που είσαι. Αντίσταση είναι η συνεχής αντίθεση εναντίον κάθε θεσμού ο οποίος είναι ξένος από εκείνο το οποίο πιστεύεις, το οποίο θέλεις» γράφει κάπου.

Αν η ζωή κερδίζεται όταν δεν προδώσει κάποιος την εφηβεία του, μπορούμε να πούμε ότι ο Ν. Σβορώνος την κέρδισε τη ζωή. Μέσα στα δικά του πλαίσια αναμφίβολα άλλαξε, ακολούθησε όμως το δικό του πρόπον με απόλυτη σοβαρότητα και αυστηρότητα. Πάνω σ' αυτήν τη στιβαρότητα, πού ήταν, όπως ο ίδιος αναφέρει για την περίπτωση του Βορρέ, το κλίμα των φοιτητικών του χρόνων — «Υπήρχαν άνδρες κι αυτό είναι η ελευθερία» — στηρίζεται η βεβαιότητα που είχε για τον εαυτό του, γεγονός που του επέτρεπε να αφήνει τους γύρω του να υπάρχουν, να δημιουργούν, να αισθάνονται σημαντικοί. Αν και είχε το ιδιαίτερο χάρισμα να διακρίνει τους ανθρώπους, μεγαλόθυμος δεν αρνήθηκε τη βοήθεια σε όσους τη ζήτησαν. Άλλωστε καθώς συχνά επαναλάμβανε «δεν ενδιέφερε η ελαττωματικότητα των ανθρώπων». Από τις συχνά άνισες σχέσεις της ζωής του κράτησε για τον εαυτό του το δώρο της αθωότητας και τη νεανικότητα της ψυχής και της σκέψης του, τη ζωντανή περιέργεια.

Η σφαιρικότητα της συμπεριφοράς του, δημόσιας και ιδιωτικής, χαρακτηρίζει και την πνευματική του αναζήτηση. Η Μουσική, η Ζωγραφική, η Λογοτεχνία, τα Μαθηματικά αποτελούσαν έναν παλλόμενο ζωντανό και ενιαίο κόσμο πλούσιο σε ερεθίσματα και ευαισθησία. «Από τον Ίψεν έμαθα ότι μπορεί κανείς να πεθάνει για τις ιδέες του, όχι όμως για τις ιδέες κάποιου άλλου» σημειώνει κάπου και ακόμη «Αν δεν ήξερα από ποίηση δεν θα έκανα ιστορία». Αναζήτησε έναν ενοποιητικό ιστό, ένα κέντρο γύρω από το οποίο εξυφίνεται η ανθρώπινη γνώση και προχώρησε κερδίζοντας μικρά βήματα, αλλάζοντας και ο ίδιος στις πνευματικές του αναζητήσεις.

Αγαπούσε την Ελλάδα και σχεδόν μισούσε κάθε εύκολη αναφορά στις ελληνικές ιδιομορφίες και το λαϊκό πολιτισμό. Έκλεινε μέσα του την Ελλάδα σαν μια κατάσταση ζώσα και υπερήφανη και καθόλου εμπορευματική. Σαν μια σχέση περισσότερο πνευματική και λιγότερο συναισθηματική. Εκεί που η αγάπη είναι απόλυτη δεν υπάρχει η εξωτερικότητα. Κι αυτό ο Νίκος Σβορώνος το βίωσε βαθύτατα. Τα τελευταία καλοκαίρια του έζησε συχνά στη Λευκάδα. Εκεί όπου τίποτε από του «κόσμου τούτου» δεν παρενέβαινε, αφέθηκε στην αλήθεια των αισθημάτων και δημιούργησε γύρω του ένα κλίμα σεβασμού και ευγένειας, σιωπηλό, με τίποτε το περιττό σε οικειότητα και το θορυβώδες σ' έκφραση, άκρατα ευπρεπές αρχαιοελληνικό. Ήταν ευτυχισμένες και αληθινές ημέρες χαράς.

Τελευταία φορά συνάντησα το Νίκο Σβορώνο στο σπίτι του εξαντλημένο πολύ. Ήταν κάποια Παρασκευή Χαιρετισμών, την Άνοιξη 1989. Η μικρή βελτίωση της υγείας του είχε αναπερώσει τις ελπίδες όλων. Άκουγε μόνος του τη λειτουργία, με μεγάλη προσήλωση, βυθισμένος, αυτάρκης, όπως αγαπούσε πάντοτε ν' ακούει μουσική.

Ξανάρθαν μνήμες και άρχισε να μου μιλά ώρα πολύ για το Ρωμανό

το Μελωδό, για τα Πατερικά κείμενα για την κάλλιστη βυζαντινή λειτουργία, τη νεκρώσιμη ακολουθία για νεκρό μοναχό, για την ποιητικότητα του Γρηγορίου Νύσσης και για τον Παπαδιαμάντη, που τύχη καλή του επέτρεψε ύστερα από μήνες σωματικής αδυναμίας να ξαναδιαβάξει τις τελευταίες εκείνες ημέρες. Ξεδίπλωσε εικόνες των έργων του που είχαν σφραγίσει διάφορες περιόδους της ζωής του. Τον ήθελε συγγραφέα βαθύτατα ερωτικό και καθόλου ηθογράφο. Μιλούσε συνέχεια μέχρι που η κούραση έφερε τη σιωπή. Όταν μετά από ένα διάστημα ξανάρχισε να μιλά, μέσα από δικούς του συνειρμούς, αναλύοντας τα τρέχοντα γεγονότα μου είπε. «Στην πραγματικότητα δεν υπάρχει τίποτε έξω από τον άνθρωπο και την ηθική του διάσταση». Έτσι τελείωσε το απόγευμα.

Από την επόμενη ημέρα έπαψε να διαβάξει και να χαιρείται τη μουσική.

Κυκλικά φρουρημένες οι μνήμες του σε τείχη βαριά και στέρεα, διατήρησαν ανέπαφο το μύθο του. Ο ίδιος θέλησε για πολλά να σωπάσει διατηρώντας περιοχές ολόκληρες της ψυχής του σε άβατο Ιερό. Χρέος μας είναι να δεχθούμε την άγνοιά μας, να σεβαστούμε και να προστατεύσουμε τη σιωπή του, όπου ο ίδιος το θέλησε.